

Kvalitetsgranskning av studie- och yrkesorientering inom grundskolan



Kvalitetsgranskning av studie- och yrkesorientering inom grundskolan

Förord

Regeringen gav i regleringsbrev för 2006 Skolverket i uppdrag att redovisa vilka åtgärder verket vidtagit med anledning av rapporten *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*.¹ Rapporten visade bl.a. att studie- och yrkesorientering skiljer sig väsentligt mellan kommuner och skolformer beroende på vilken ambition man har med verksamheten. Antalet studie- vägledare som har därför avsedd utbildning varierar också mellan skolor och kommuner. De kommunala skolorna har betydligt fler utbildade vägledare än fristående skolor.

Tidigare studier som Skolverket gjort har visat att studie- och yrkesorienteringen inte alltid lever upp till styrdokumentens intentioner, då eleverna saknar överblick över hur både arbetslivet och utbildningsväsendet är organiserade. En starkt bidragande orsak till detta är att läroplanens mål för studie- och yrkesorientering inte efterlevs i praktiken.

Med anledning av uppdraget i regleringsbrevet och med utgångspunkt i resultaten från Skolverkets rapport från 2005, har en granskning av kvaliteten på studie- och yrkesorienteringen genomförts. I föreliggande rapport har Skolverket granskat kvaliteten främst genom intervjuer i ett urval grundskolor. Den ger en fördjupad bild av hur man på lokal nivå arbetar för att genomföra de nationella målen för studie- och yrkesorienteringen.

Tidigare studier visar att Sverige har en förhållandevis låg aktivitet och svag representation i olika europeiska organ gällande vägledningsfrågor i förhållande till de flesta länder inom EU. Det medför att Sverige inte på samma sätt kan ta del av det utvecklingsarbete som pågår för att stärka vår egen utveckling inom vägledningsområdet. Detta granskningsarbete har också inneburit möten med EU:s representanter på vägledningsområdet.

Projektgruppen som genomfört granskningen har bestått av Mikaela Zelmerlöw, projektledare, Maria Apéria, extern expert, undervisningsråden Hans Enckell och Anette Älmdalen samt skolrådet Lage Åström.

Per Thullberg
Generaldirektör

Mikaela Zelmerlöw
Undervisningsråd

¹ Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet. Skolverket 2005. Dnr 2004:03201.

Innehåll

Sammanfattning	8
1 Inledning	12
1.1 Uppdrag	12
1.2 Bakgrund och utgångspunkter	12
1.3 Syfte.....	15
1.4 Genomförande.....	15
2 Studie- och yrkesorienteringen i dag	18
2.1 Vad är vägledning?	18
2.2 Skolverkets tidigare rapport	19
2.3 Andra tidigare studier och utredningar.....	21
2.4 Aktuella studier och projekt	22
3 Resultat	26
3.1 Skolornas vägledare i statistiken	26
3.2 Skolans styrning och ledning.....	29
3.3 Kommunernas arbete med studie- och yrkesorientering	30
3.4 De intervjuades uppfattning	32
4 Avslutande diskussion	42
4.1 Lokala planer, uppföljning och utvärdering.....	42
4.2 Resurser för studie- och yrkesorientering.....	43
4.3 Organisation av verksamheten	44
4.4 Utbildning för studie- och yrkesvägledare	45
4.5 Elevernas tillgång till studie- och yrkesvägledning	46
4.6 Skola – arbetsliv	46
4.7 Övergång grundskola – gymnasieskola.....	47
4.8 Vägledningsfrågorna inom EU.....	47
5 Förslag till åtgärder	50

Sammanfattning

Sammanfattning

Ett ständigt föränderligt samhälle ställer krav på god beredskap för att möta såväl samhällets som individens krav på återkommande utbildning. I ett livslångt lärandeperspektiv sker val av utbildning och inriktning flera gånger under livet, och för att kunna skapa egna mål för sin framtid fordras att individen har tillgång till studie- och yrkesvägledning. Genom att det också sker en ökad rörlighet inom både utbildningsväsendet och arbetslivet samt mellan olika länder är intresset för vägledning inom Europa stort. EU:s utbildningsministrar har antagit en resolution där studie- och yrkesvägledningen tillskrivits en nyckelposition och medlemsländerna skall bl.a. fram till 2010 ha ett system för vägledning. Flera länder arbetar med att utveckla nationella vägledningsforum med uppgift att samla de olika aktörerna och utveckla strategier för samarbete. Inom EU planeras också för att under våren 2007 bilda ett forum för att stärka vägledningen och för att kunna samarbeta med de nationella organisationerna.

I *budgetpropositionen för 2007* betonar regeringen vikten av vägledning "... i en tid då arbets- och studiemöjligheter blir alltmer omfattande och komplexa har studie- och yrkesvägledaren en betydelsefull uppgift att vägleda eleverna rätt. En studie- och yrkesvägledare måste ha aktuell kunskap och hålla sig à jour med förändringar inom utbildningsväsendet och arbetsmarknadens behov. Därför är det nödvändigt att vägledaren har en god utbildning och får kontinuerlig kompetensutveckling. I övergången mellan grund- och gymnasieskolan spelar studie- och yrkesvägledaren en viktig roll för att hjälpa eleverna så att övergången blir smidig".

Flera studier och projekt pågår inom vägledningens område. Bl.a. har Myn-digheten för skolutveckling regeringens uppdrag² att ge stöd till ett urval kom-muner och skolor för att utveckla kvaliteten i studie- och yrkesorienteringen. Skolverket har tillsammans med Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) i uppdrag,³ att utveckla information till elever i grundskolan om arbetsmarknaden och förutsättningarna att få ett arbete inom olika områden. Vidare pågår ett forsk-ningsprojekt, finansierat av Vetenskapsrådet, med syfte att utveckla ett nära samarbete i forskningsfrågor inom vägledningsområdet.

Skolverket presenterade 2005 rapporten *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*. Rapporten visar bl.a. att grundskolorna minskat sina resurser för studie- och yrkesorientering och att runt hälften av tjänsterna innehas av personer utan studie- och yrkesvägledarutbildning. Rapporten

² Regeringsbeslut U2006/5687/S.

³ Regeringsbeslut U2006/5688/S.

innefattade inte en värdering av studie- och yrkesorienteringens kvalitet men den antydde att det fanns kvalitetsmässiga problem och föreslog att en granskning av kvaliteten i skolornas vägledning initieras.

I syfte att få en fördjupad bild inför vidare ställningstaganden har Skolverket gjort en granskning av kvaliteten på studie- och yrkesorienteringen. Den fördjupade granskningen har genomförts vid 13 grundskolor i sex kommuner. Intervjuer har genomförts i grupp med elever och lärare för sig och enskilt med rektorer, studie- och yrkesvägledare samt med förvaltningschefer.

Den bild av en ojämn verksamhet som stagnerat både på kommunal nivå och i skolorna, som gavs i den tidigare studien *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*, bekräftas i denna fördjupade studie. Samtliga intervjuade grupper anser att studie- och yrkesorientering är viktigt. Det finns dock få exempel på väl fungerande verksamhet och granskningen ger en bild av att eleverna inte får den studie- och yrkesvägledning de har rätt till.

Enligt läroplanens mål skall skolan ge eleverna möjlighet att inhämta tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att kunna göra väl underbyggda val av utbildning och yrkesinriktning. Eleverna skall beredas möjlighet att granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden och få kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder. Den här fördjupade granskningen visar dock att information och inslag i undervisningen om skolan och omvärlden, och viss vägledning, till stor del bedrivs med utgångspunkt i de tidsramar som satts utifrån ansökan till gymnasieskolan. Arbets sättet har inte heller förändrats nämnvärt över tid. T.ex. visar den här granskningen att arbetet med skola – arbetslivsfrågor begränsar sig till prao inom ramen för några veckors skolarbete och framstår inte som en kontinuerlig process genom elevens skolgång.

Avsaknad av styrning, ledning och kvalitetssäkring är återkommande problem. De flesta kommunerna har inte utarbetat konkretiseringar utifrån de nationella målen, arbetat med nyckeltal eller utvärderat och tydliggjort resultaten av verksamheten. Det framträder därför en bild av att studie- och yrkesorienteringsverksamheten stått utanför skolans utveckling mot en mål- och resultatorienterad verksamhet.

Trots att både huvudmän och de enskilda skolorna som intervjuats anser att komplexiteten i valet av studie- och yrkesbana idag är betydligt större än tidigare, visar resultaten från granskningen att de inte prioriterar läroplanens mål att sträva mot gällande skolan och omvärlden. Intrycket är att det finns skolor med en god styrning och ledning av skolans verksamhet i stort, men där studie- och yrkesorienteringen framstår som en bortglömd verksamhetsgren. I stor utsträckning har rektor helt överlämnat uppgiften till studie- och yrkesvägledaren.

Ingen av de kommuner som besökts arbetar systematiskt med utvärdering och uppföljning av verksamheten för studie- och yrkesorientering, och ingen har i kvalitetsredovisningen redogjort för den på kommun- eller skolnivå. Få rektorer verkar ha reflekterat över att mål, uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesorienteringen krävs för att den skall utvecklas. I kommunerna varierar resurserna för studie- och yrkesorientering stort, och en väl tilltagen resurs har inte självklart visat på högre kvalitet i studie- och yrkesorienteringen.

Trots att studie- och yrkesorienteringen har en ganska vag och delvis låg prioritet i kommunerna har ändå flera av de kommuner som besökts uppmärksammat problemet och genomfört eller påbörjat en förändring av organisationen. Det visar sig dock att förändringsarbetet inte utgår från en utvärdering av verksamheten och i de flesta fall förs inga diskussioner om vilka planer man har för studie- och yrkesorienteringen i kommunen. Förändringsarbetet tycks genomföras främst utifrån organisatoriska utgångspunkter.

Intervjuerna med eleverna visar att de ägnar mycket kraft åt framtida studie- och yrkesval och att de efterfrågar inslag av vägledning tidigare än i årskurs 9. På de flesta skolor efterfrågar eleverna också större möjlighet till enskilda vägledningssamtal. Ingen rektor som deltagit i undersökningen har dock frågat eleverna vad de önskar och tycker om studie- och yrkesorienteringen i skolan.

Arbetet med kunskapsområdet skola – arbetsliv visar också på stora brister. De intervjuade eleverna upplever att det finns en mycket svag koppling mellan studier och arbete. De nationella målen kring skolan och omvärlden uppfattas som diffusa och omfattande, och lärarna arbetar i liten utsträckning med att använda exempel från omvärlden i sin undervisning. Många lärare ser emellertid tydliga vinster med att ha inslag av studie- och yrkesorientering undervisningen.

I budgetpropositionen för 2007 framgår att ”...övergången mellan grund – och gymnasieskolan bör förbättras. Bland annat måste informationen bli bättre så att gymnasieskolans lärare inte behöver börja om från början med att identifiera en elevs styrkor och svagheter”. Denna granskning visar att verksamheten för studie- och yrkesorientering behöver stärkas för att nå en tydlig organisation, ett kvalificerat innehåll och en systematisk uppföljning och utvärdering.

Inledning

1 Inledning

1.1 Uppdrag

För att få en bild av kvaliteten på studie- och yrkesorienteringen i grundskolan har Skolverket beslutat att genomföra denna fördjupade granskning vid ett urval grundskolor.

1.2 Bakgrund och utgångspunkter

I stort sett alla elever går idag vidare från årskurs 9 till gymnasieskolan. Spännvidden är stor mellan de elever som är studiemotiverade och har goda studieresultat och de mindre studiemotiverade med låga resultat. En stor andel avslutar sin gymnasieutbildning utan slutbetyg. De utstakade vägar som tidigare generationer unga kunde slå in på gäller inte idag. Det handlar snarare om att skapa sina egna mål i en osäker och föränderlig värld där villkoren snabbt förändras. I många sammanhang talas det om ett livslångt lärande vilket ställer krav på återkommande vägledning under olika utbildnings- och arbetslivsfaser.

Arbetslivets företrädare förväntar sig ofta att vägledarna skall bidra till att öka effektiviteten på arbetsmarknaden genom att förse dem med utbildad arbetskraft. Utbildningsväsendets företrädare förväntar sig att vägledarna skall stödja missgynnades och lågutbildades inträde i utbildningsvärlden, bidra till ökad genomströmning och färre studieavbrott. Vägledning benämns allt oftare som karriärvägledning, både nationellt och internationellt och ses också som en viktig komponent när vuxnas erfarenheter och kunskaper skall valideras.

Intresset för vägledning är stort i Europa. I en resolution om vägledning som EU:s utbildningsministrar antog 2004 tillskrevs studie- och yrkesvägledningen en nyckelposition inom både utbildnings- och arbetsmarknad, som bl.a. innebär att medlemsländerna fram till 2010 skall ha ett system för vägledning. I resolutionen poängteras vikten av ett internationellt samarbete på vägledningsområdet för att åstadkomma en väl fungerande infrastruktur för vägledningstjänster och man uppmanar medlemsstaterna att sträva efter en effektiv samordning.

Resolutionen är delvis ett resultat av den stora kartläggning av studie- och yrkesvägledningen i 38 länder i världen, som genomfördes 2001–2003 av OECD i samarbete med EU-kommissionen och Världsbanken. Sverige deltog inte i denna kartläggning. Där konstaterades att vägledning blir en allt viktigare politisk fråga i takt med att man inom utbildnings- och sysselsättningspolitiken inom många länder strävar efter att vidga valmöjligheterna och skapa system som kan tillgodose individens behov under hela det yrkesaktiva livet.

Enligt OECD:s rapport ligger utmaningen i att gå från att hjälpa studerande att välja ett arbete eller en kurs mot att istället hjälpa till att utveckla individens förmåga att ta ansvar för sin karriärutveckling.

Vid en EU-konferens i Finland 2006, där Sverige var representerat, konstaterades att samordningen mellan vägledningens olika sektorer behöver stärkas, mellan utbildning och arbete, men även mellan olika utbildningsnivåer. Därför har man i flera länder börjat utveckla ett nationellt vägledningsforum med uppgift att samla de olika aktörerna och utveckla strategier för samarbete. Man talar också om ett vägledningsforum på europeisk nivå som skall kunna samarbeta med de nationella organisationerna.

För att stödja vägledningens utveckling skapades inom den Europeiska kommissionen 2002 en expertgrupp för livslång vägledning för att

- komma fram till en gemensam syn på de grundläggande och underliggande principerna för vägledning, samt
- överväga kvaliteten på den erbjudna vägledningen för att upprätta gemensamma riktlinjer och kvalitetskriterier för ackreditering av vägledningstjänster och produkter.

För att stödja beslutsfattare i arbetet med att förbättra och modernisera sina handlingssätt och system för vägledning har expertgruppen tagit fram en handbok som bl.a. innehåller olika verktyg. Man kan med stöd av handboken bedöma och utveckla sina vägledningstjänster på nationell, regional och lokal nivå och få hjälp med att forma en verksamhet för studie- och yrkesorientering. Materialet är översatt till svenska och finns att ladda ner från Skolverkets hemsida, www.skolverket.se.

I regleringsbrev för 2005 fick Skolverket i uppdrag att beskriva och utvärdera hur studie- och yrkesorienteringen i det offentliga skolväsendet för barn, ungdomar och vuxna genomfördes och organiserades i kommunerna. Resultaten presenterades i rapporten *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*.

I rapporten beskrivs att förändringar i samhället återspeglar sig också i skolans värld och att en ökad decentralisering givit kommunerna större frihet att utforma vägledningens organisation och innehåll. Utbildningssektorn erbjuder också allt fler valmöjligheter med ett växande antal fristående skolor och ökad konkurrens mellan kommunala skolor. Rapporten visar bl.a. att grundskolorna minskat sina resurser för studie- och yrkesorientering och att runt hälften av tjänsterna innehas av personer utan studie- och yrkesvägledarutbildning. Litteraturgenomgången visade att unga människor i dag behöver redskap och stöd för att kunna göra val inför framtiden men att kunskapen om hur unga

ser på det stöd de får är begränsad. Rapporten innefattade inte en värdering av studie- och yrkesvägledningens kvalitet men den antydde att det fanns kvalitetsmässiga problem.

1.2.1 Studie- och yrkesorientering i styrdokumentet

I denna granskning har frågor formulerats utifrån de nationella mål som fastställts för studie- och yrkesorientering i grundskolan.

Skollagen

Enligt skollagen skall studie- och yrkesvägledare i det offentliga skolväsendet ha en utbildning som är avsedd för sådan verksamhet. Den som inte uppfyller dessa krav får anställas för studie- och yrkesorientering för högst ett år i sänder.

Läroplanen – Lpo94

Enligt läroplanen skall eleverna få en utbildning av hög kvalitet i skolan. De skall också få underlag för att välja fortsatt utbildning. Detta förutsätter att den obligatoriska skolan nära samverkar med de gymnasiala utbildningar som eleverna fortsätter till. Det förutsätter också en samverkan med arbetslivet och närsamhället i övrigt.

Skolan skall sträva mot att varje elev inhämtar tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att

- kunna granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden,
- få inblick i närsamhället och dess arbets-, förenings- och kulturliv och
- få kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder.

Alla som arbetar i skolan skall

- verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö och bidra till att motverka sådana begränsningar i elevens studie- och yrkesval som grundar sig på kön, social eller kulturell bakgrund.

Studie- och yrkesvägledaren skall

- informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen och därvid särskilt uppmärksamma möjligheterna för elever med funktionshinder, samt vara till stöd för den övriga personalens studie- och yrkesorienterande insatser.

Lärarna skall

- bidra med underlag för elevernas val av fortsatt utbildning och medverka till att utveckla kontakter med omvärlden, bland annat arbetslivet.

Rektor

- Rektor har ett särskilt ansvar för att samverka mellan skolan och arbetslivet utvecklas så att eleven får konkreta erfarenheter av betydelse för fortsatt utbildning och yrkesinriktning.

Studie- och yrkesorientering skall vidare organiseras så att eleverna får vägledning inför de olika val som skolan erbjuder och inför fortsatt utbildning.

När det gäller fristående skolor skall dessa ge kunskaper och färdigheter som till art och nivå motsvarar det skolor i det offentliga skolväsendet skall förmedla. De fristående skolorna skall även i övrigt svara mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för det offentliga skolväsendet.

1.3 Syfte

Syftet med denna granskning är att få en tydligare bild av kvaliteten i studie- och yrkesorienteringen i grundskolan. Granskningen omfattar hur personal och elever vid enskilda skolor och förvaltningschefer ser på studie- och yrkesorientering, hur de arbetar med den och vad de har för ambition med verksamheten. Resultaten av granskningen skall utgöra underlag för vidare ställningstaganden och förslag till ytterligare åtgärder.

1.4 Genomförande

Rapporten *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet* visade att bristerna i kvaliteten såg ut att vara störst inom grundskolan. Denna studie har därför avgränsats till att granska kvaliteten av studie- och yrkesorienteringen inom grundskolan.

Granskningen har främst gjorts som en kvalitativ studie där 13 skolor i sex kommuner har studerats och jämförts. Intervjuerna utgår från de nationella mål som finns för studie- och yrkesorientering i läroplanen för grundskolan, Lpo94. Intervjuer har genomförts med grupper av elever och lärare för sig och enskilt med rektorer, studie- och yrkesvägledare samt förvaltningschefer i respektive kommun. Som stöd har en intervjumall använts. Det som har bedömts är hur man uppfattar studie- och yrkesorienteringens innehåll, vad man har för mål med verksamheten och hur den är planerad och upplagd utifrån läroplanens mål. Förarbetet har också innefattat granskning av insamlad statistik för studie- och yrkesvägledning.

1.4.1 Urval av kommuner och skolor

I urvalet av kommuner och skolor har strävan varit att spegla studie- och yrkesorienteringen utifrån geografiska skillnader, kommuners olika storlek, kommu-

nala och fristående huvudmän samt skolor med och utan utbildade studie- och yrkesvägledare.

Skolverkets statistik omfattar hur många studie- och yrkesvägledare med studie- och yrkesvägledarutbildning kommunerna har, antalet studie- och yrkesvägledare per 100 elever i åk 7–9 och antalet studie- och yrkesvägledare kommunvis, omräknat i heltidstjänster, både med och utan utbildning.

Kommunerna har valt skolor utifrån Skolverkets önskemål om skolor med och utan utbildade studie- och yrkesvägledare. De fristående skolorna har valt utifrån huvudman, elevantal och pedagogisk inriktning. Besök och intervjuer har genomförts under hösten 2006. I granskningen har 13 skolor i sex kommuner besökts.

A Större stad	Två kommunala och en fristående skola
B Större stad	Två kommunala skolor
C Förortskommun	En kommunal och en fristående skola
D Större stad	Två kommunala och en fristående skola
E Glesbygdskommun	Två kommunala skolor
F Övrig kommun för > 25 000 invånare	En kommunal skola och intervju med projektledare projekt skola – arbetsliv

1.4.2 Samråd

Skolverket har under arbetet samrått med en rad myndigheter och organisationer. Diskussioner har förts med Internationella programkontoret, Myndigheten för skolutveckling, utbildningen för studie- och yrkesvägledare vid Lärarhögskolan i Stockholm, Umeå universitet och Malmö högskola. Samråd har också skett med Forskningsnätverket Karriärval och vägledning och med Vägledningscentrum i Göteborgs kommun. Skolverket har inbjudit till diskussion med Sveriges lärarförbund, Lärarnas riksförbund, Sveriges kommuner och landsting, LO, AMS, Svenskt Näringsliv samt Friskolornas riksförbund.

Studie- och yrkes- orienteringen i dag

2 Studie- och yrkesorienteringen i dag

2.1 Vad är vägledning?

Studie- och yrkesorientering

I de nationella styrdokumenterna för skolväsendet har studie- och yrkesorientering sedan lång tid använts som ett samlingsbegrepp för personlig vägledning (enskilt eller i grupp), undervisning/information om arbetsliv och utbildning samt olika former av arbetslivskontakter.

I samband med intervjuerna i denna studie har det tydligt framgått att det råder stor osäkerhet om begreppen information respektive vägledning när det gäller skolornas studie- och yrkesorientering. De flesta, undantaget studie- och yrkesvägledarna, har svårt att förstå skillnaden mellan information om studier och yrken och studie- och vägledning.

Begreppen information och vägledning kan sägas fokusera två dimensioner – information om utbildningar, studievägar, arbetsmarknad etc. respektive vägledning dvs. den process som en sökande genomgår med stöd t.ex. av en vägledare för att formulera sina val. I det här, såväl som i andra sammanhang, torde det vara viktigt att försöka definiera vad vi menar med information och vad vi menar med vägledning.

Information

Förutsättningarna för att kunna göra väl underbyggda val är att individen har tillgång till konkret och heltäckande information. Informationen skall också vara aktuell, tillförlitlig och tillgänglig när och varhelst individen själv behöver den.

Vägledning

Vägledning handlar inte primärt om information utan om att stödja den sökande i att själv utforska, formulera och utveckla sina intressen och därigenom komma fram till individuella och väl underbyggda val.

Att ringa in intresseområden, nivå, tid och vilken typ av studier och arbete man vill ägna sig åt kan vara en lång process där man behöver vägledning för att kunna pröva, förkasta, testa och få stöd i olika skeden på väg mot ett väl underbyggt val. Behovet av stöd kan vara allt från personlig vägledning genom hela valprocessen till att fatta beslut med endast visst stöd av en professionell vägledare vid ett enstaka tillfälle.

2.2 Skolverkets tidigare rapport

Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet

Styrning, ledning och organisation

Skolverkets rapport från 2005 visar att kommunernas arbete med studie- och yrkesvägledning har uppvisat brister under en längre tid. För att få en bild av vilken dignitet studie- och yrkesvägledningen tillskrivs i kommunerna, tillfrågades kommunerna om vägledningen togs upp i olika handlings- och verksamhetsplaner. Resultatet visade att endast 40 procent av kommunerna behandlar vägledningen i skolplanen, 31 procent i kvalitetsredovisningen och lika stor andel har kommunala handlingsplaner för verksamheten. Rapporten tar också upp att cirka hälften av kommunerna har omorganiserat sin studie och yrkesvägledning under de senaste fem åren. Många kommuner omorganiserar utan koppling till någon utvärderingsinsats. Utredningen konstaterar vidare att kommunerna och skolorna inte arbetar med att konkretisera hur de nationella målen skall nås på lokal nivå. I rapporten tolkas resultatet som att kommunernas styrning av verksamheten är svagt utvecklad.

Stora skillnader mellan och inom kommuner

Rapporten visade att studie- och yrkesvägledningen skiljer sig åt mellan landets kommuner, mellan skolformer och mellan skolor beroende på kommunens och skolornas ambition. Enligt Skolverkets statistik för år 2004 hade vägledare i grundskolan mellan 452 och 593 elever att vägleda och vägledarna i gymnasieskolan hade i genomsnitt 479 elever per heltidstjänst. Flest elever hade vägledare i fristående grundskolor, där vägledaren hade 825 elever att vägleda och i fristående gymnasieskolor hade vägledare i genomsnitt 1 164 elever per heltidstjänst.

Andelen vägledare som hade vägledarutbildning varierade också mellan kommuner och skolform. De kommunala skolorna hade betydligt fler utbildade vägledare än de fristående skolorna och gymnasieskolorna fler än grundskolorna.

Den nationella statistiken visade att elevernas socioekonomiska bakgrund till viss del återspeglade sig i skolornas tillgång till vägledning. Grundskolor med en relativt hög andel högutbildade föräldrar hade statistiskt sett något lägre tillgång till studie- och yrkesvägledaresurser. Ju högre andel av eleverna som var födda utomlands, desto större tillgång till vägledning. Rapporten beskrev också att när en stor del av eleverna har utländsk bakgrund ställer det särskilda krav på studie- och yrkesvägledningen. Allt från att information finns tillgänglig på andra språk än svenska till att det finns olika sätt att förhålla sig till ungas framtid. Yrken värderas olika i olika kulturer och det svenska förhållningssättet, att unga själva bestämmer sina yrkesval, är inte en självklarhet i alla

kulturer. Rapporten beskriver att vägledare upplevde problem med att nå ut till föräldrar med invandrarbakgrund.

Vägledarnas arbetsvillkor

Majoriteten av landets vägledare var placerade på en skola och arbetade i en skolform med en rektor som chef. I studien fanns också kommuner där vägledarna hade sin hemvist i en centralt samordnad verksamhet tillsammans med andra vägledare. Andra hade en samordnare eller chef centralt, men sin hemvist på en skola. Enligt vägledarna fanns det för- och nackdelar med samtliga alternativ. Att vara stationerad på en skola hade fördelen att man som vägledare alltid fanns på plats, kände sina kollegor och eleverna. Till nackdelarna hörde att vägledaren oftare fick syssla med annat än vägledning.

Vägledare med hemvist centralt i kommunen hörde till ovanligheterna. De vägledare som intervjuades och som var placerade centralt menade att det fanns en rad fördelar med det, som t.ex. att yrkesrollen stärktes, att det var tydligt definierat vad som var vägledarnas uppgift, att det var kompetenshöjande att regelbundet träffa andra vägledare och att de slapp ansvara för marknadsföringen av sin gymnasieskola på t.ex. mässor. Det fanns i stället mer utrymme för att ställa eleverna i fokus – inte lojaliteten mot skolan. Många vägledare upplevde dessutom att de hade mer tid för samtal med eleverna när de inte var tvungna sköta en rad andra uppgifter i skolan. Men det fanns också nackdelar. Man kunde ha en tjänst på flera skolor och riskerade att aldrig riktigt lära känna eleverna och personalen på skolan. Det kunde lätt bli en balansgång mellan att inte glömmas bort och att få för mycket att göra. Trots nackdelarna önskade man inte återgå till det gamla. Vägledarna i komvux fanns oftare än grundskole- och gymnasievägledarna samlade centralt.

Elevernas förväntningar på och erfarenheter av studie- och yrkesvägledning

I Skolverkets rapport från 2005 genomfördes intervjuer med elever som stod inför sitt gymnasieval, elever som gick sin sista termin på gymnasieskolan och vuxna som återupptagit sina studier. Majoriteten av eleverna hade en vag bild av vad de ville göra efter skolans slut. Många hade valt teoretiskt inriktade program för att ha en så bred bas som möjligt att utgå ifrån. Det hörde till ovanligheterna att eleverna i sin undervisning fått kunskaper om högre studier och arbetsliv. Endast ett fåtal av eleverna kände till att de kunde gå yrkesförberedande program och med vissa kompletteringar läsa vidare på universitet och högskola.

Elever som intervjuades i studien beskrev att vägledarna hade en viktig funktion. Viktigast för eleverna var att vägledaren var kunnig och kunde ge svar på de frågor eleverna hade, att vägledarna fanns på plats och att de helst kände igen eleverna så att de slapp börja om från början vid varje möte.

Den litteraturgenomgång som gjordes i Skolverkets rapport 2005 tyder på att unga människor i dag behöver redskap och stöd för att kunna göra val inför framtiden men att kunskapen om hur unga ser på det stöd de får är begränsad.

2.3 Andra tidigare studier och utredningar

Även tidigare studier som gjorts har visat att studie- och yrkesorienteringen inte alltid lever upp till styrdokumentens intentioner och att kommunernas arbete har uppvisat brister under en längre tid.

En utvärdering av grundskolan som gjordes redan 1995⁴ visade bl.a. att eleverna hade liten kunskap om gymnasieskolan och möjliga valalternativ. *Skolverkets kvalitetsgranskning 2001*⁵ visade att representanter för elever, föräldrar och vuxenstuderande upplevde att den stora mängden information gör att det är svårt att orientera sig och sortera information. En starkt bidragande orsak till det tror man är att man på lokal nivå inte arbetar i enlighet med de nationella målen för studie- och yrkesorienteringen.

En kunskapsöversikt⁶ som Skolverket gjorde 2004 om ungdomars föreställningar, kunskaper och handlande visavi val av utbildning och arbete, visade att det i hög grad saknas kunskap om hur olika grupper av ungdomar orienterar sig, handlar och väljer inom utbildningssystemet och vid övergångar till arbetslivet. I en annan studie från 1997 har Skolverket visat på svårigheter med att ge elever möjlighet till prao.⁷

Ett sätt att möta behov av vägledning i framtiden skisseras i betänkandet *Karriärvägledning.se.nu*.⁸ I det diskuteras bl.a. en kommunal plattform för vägledning, där alla kommunens vägledningsinsatser skall samlas under ett tak i ett gemensamt center. Självservice bör uppmuntras samtidigt som kvalificerad vägledning erbjuds. Utredningen föreslog också att utveckla en IT-portal för information och vägledning.

Skolverket har på regeringens uppdrag utvecklat *utbildningsinfo.se*,⁹ en webbplats med information om utbildningar och skolor i Sverige. Webbplatsen erbjuder också en sökfunktion och olika former av stöd vid val av utbildning. En del av webbplatsen innehåller också stöd och information riktat till vägledare.

⁴ Utvärdering av grundskolan 1995–95. Studie- och yrkesorientering årskurs 9, Skolverket 1997.

⁵ Information och kommunikation – nyckelfrågor i skola och barnomsorg, Skolverket 2002.

⁶ Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon, Skolverket 2004.

⁷ Stern, P; Konsekvenser av att omfattningen av praktisk arbetslivsorientering i grundskolan inte längre är nationellt reglerad -höstterminen 1997. Skolverket 1997.

⁸ SOU 2001:45.

⁹ *Utbildningsinfo.se*, Skolverket 2005.

Gymnasiekommittén framhåller i sitt slutbetänkande, *Åtta vägar till kunskap*,¹⁰ en väl fungerande vägledning i både grundskolan och gymnasieskolan som en nödvändig förutsättning för att eleverna skall ha möjlighet att göra väl underbyggda val både inför och under sin tid i gymnasieskolan.

Utbildningen till studie- och yrkesvägledare har varit föremål för två statliga utredningar, *Att lära och leda*¹¹ och den tidigare nämnda *Karriärvägledning.se.nu*. Båda utredningarna kommer fram till att det behövs en specifik och professionell utbildning för skolväsendets studie- och yrkesvägledning. Utredningarna föreslår att det även fortsättningsvis skall finnas en yrkesexamen för studie- och yrkesvägledare och att denna skall utgöra ett krav för tillsvidareanställning som vägledare i skolväsendet samt att utbildningen bör förlängas.

Som framgår av tidigare studier är förväntningarna och kraven på vad studie- och yrkesorientering skall åstadkomma inom en rad olika områden stora och av mångskiftande karaktär.

2.4 Aktuella studier och projekt

Flera studier och projekt pågår eller har nyligen avslutats inom studie- och yrkesorienteringens område

Myndigheten för skolutveckling har regeringens uppdrag¹² att ge stöd till ett urval kommuner och skolor för att utveckla kvaliteten i studie- och yrkesvägledningen. Erfarenheterna skall användas för att utveckla verksamheten i andra kommuner och skolor. Arbetet skall genomföras under 2007–2008. Personer med funktionshinder har ofta svårt att ta sig in på arbetsmarknaden. En av de riktade insatserna enligt ovan skall därför avse särskolan och särvtux.

Skolverket har tillsammans med Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) ett regeringsuppdrag,¹³ som innebär att utveckla information till elever i grundskolan om arbetsmarknaden och förutsättningarna att få ett arbete inom olika områden. AMS prognoser, intervjuer med gymnasieelever och tillgänglig statistik ligger till grund för korta texter kopplade till varje gymnasieprogram. Informationen finns på Skolverkets webbplats *utbildningsinfo.se*.

*Samverkan för ungas etablering på arbetsmarknaden*¹⁴ är en utredning som nyligen avslutats. Den behandlade unga människors situation på arbetsmarknaden och lämnar förslag för att underlätta deras etablering i arbetslivet. Utredningen pekar bl.a. på hur viktigt det är att unga människor tidigt får

¹⁰ SOU 2002:120.

¹¹ SOU 1999:63.

¹² Regeringsbeslut U2006/5687/S.

¹³ Regeringsbeslut U2006/5688/S.

¹⁴ SOU 2006:102.

individuellt utformat stöd, i en tid med hårdare konkurrens och större ungdomskullar. Vidare lyfte man fram vikten av att stärka studie- och yrkesvägledningen i grund- och gymnasieskolan och att stärka kopplingen till arbetslivet.

*Skolverkets lägesbedömning 2006*¹⁵ pekar på att ökade valmöjligheter inför gymnasievalet kan medföra att elevernas kunskaper om utbildningsalternativen blir för ytliga. Ett brett utbud och variation riskerar att ske på bekostnad av kvalitet. Utbudet är svårt att hantera då man saknar tillräcklig kunskap om de olika valens konsekvenser.

Sedan januari 2006 finns ett av Vetenskapsrådet finansierat forskningsnätverk för att utveckla ett nära samarbete i forskningsfrågor inom området, *Karriärval och vägledning*.¹⁶ Basen för verksamheten utgörs av verksamma forskare vid de tre lärosätena: Malmö, Stockholm och Umeå, som anordnar studie- och yrkesvägledarutbildning. Till nätverket är forskningsgruppen STEP (Studies in Educational Policy and Educational Philosophy) vid Uppsala universitet knuten.

Nätverkets syfte är

- att analysera forskningsbehov inom området karriärval och vägledning och att bidra till att initiera sådan forskning,
- att i samverkan mellan lärosäten och vägledare på fältet stimulera till ökat intresse för och samarbete inom vägledningsforskning,
- att verka för en gemensam forskarskola, samt
- att medverka till att Sverige blir en aktiv part i forsknings- och utvecklingsarbete inom vägledningsområdet.

Projektet består av ett antal delprojekt, bl.a. inom grundskoleområdet och som behandlar tendenser i tiden som påverkar val och vägledning. Avrapportering sker genom fortlöpande artiklar och rapporter, genom föredragningar vid konferenser och i avhandlingsarbeten. Slutrapportering sker 2007/2008.

En licenciatavhandling vid Umeå Universitet, *Vägledning i vems intresse?*,¹⁷ behandlar studie- och yrkesvägledningens utveckling ur ett historiskt- och styrningsperspektiv mellan 1950 och 2004. Avhandlingen visar att man under 90-talet kunde märka ett minskat intresse för studie- och yrkesvägledningsfrågorna från näringslivet och arbetsmarknadens parter. Förväntningarna från bland annat universitet, högskolor och branschorganisationer, att studie- och yrkesvägledningen skall vara sorterande och förse olika delar av utbildnings-

¹⁵ Rapport 288.

¹⁶ <http://sherwood.lh.umu.se/fkvv/about.htm>.

¹⁷ *Vägledning i vems intresse*, Skolans studie- och yrkesvägledning i ett historiskt och styrningsperspektiv, avhandling, Göran Nilsson vid Umeå universitet, 2005.

väsendet med rätt studerande, beskrivs som en tänkbar orsak. Kvalifikations- och reproduktionsaspekterna dominerade således förväntningarna på vägledningen i skolan under den perioden. När detta mötte motstånd och man kom till insikt om att vägledarna hade marginell påverkan på elevgruppers val och att vägledning inte var det verktyg arbetslivsföreträdarna hoppats på för att nå ut med det egna budskapet blev intresset för vägledningsfrågorna svagare.

Detta sammanföll med avregleringen av skolan och den ekonomiska kris som många kommuner hamnade i som en följd av den kraftiga konjunkturedgången. Vidare beskriver avhandlingen att engagemanget för vägledningsfrågorna minskade även på central politisk nivå och myndighetsnivå. Ett tidigare livaktigt intresse från arbetsmarknadens parter, politiska partier och intresseorganisationer upphörde.

Resultat

3 Resultat

3.1 Skolornas vägledare i statistiken

Sedan år 2003 samlar Skolverket årligen in och publicerar statistik över studie- och yrkesvägledare i skolväsendet. Statistiken presenteras skolformsvis på huvudmannanivå och omfattar antalet vägledare, antalet elever per vägledare och andelen vägledarutbildade. Nedanstående uppgifter gäller läsåret 2005/2006 och härrör från insamlingen i oktober 2005. För att göra det möjligt att jämföra resurserna i de olika skolformerna har även uppgifter om gymnasieskolan och Komvux tagits med.

Grundskolan

Det fanns 713 vägledare i grundskolan läsåret 2005/06. Av dessa återfanns 679 i kommunala skolor, vilket är en ökning som motsvarar sju heltidstjänster jämfört med läsåret 2004/2005.

Antalet vägledare i fristående skolor motsvarade 33 heltidstjänster, vilket är en minskning med en tjänst sedan 2004/2005.

Tabell 1 Studie- och yrkesvägledare i grundskolan 2005/2006 – täthet och andel med SYV-utbildning

Huvudman	Antal elever i åk 7–9 per studie- och yrkesvägledare (heltidstjänst)	Andel studie- och yrkesvägledare (%) med SYV-utbildning
Samtliga huvudmän	526	62
Samtliga kommuner	500	64
Storstäder	455	68
Förortskommuner	556	68
Större städer	526	62
Pendlingskommuner	526	63
Glesbygdskommuner	417	60
Varuproducerande kommuner	556	61
Övriga, > 25 00 invånare	500	69
Övriga, 12 500–25 000 inv.	476	56
Övriga, < 12 500 invånare	588	39
Fristående grundskolor	909	31

Antalet elever per heltidstjänst har minskat med 22 elever i de kommunala grundskolorna jämfört med 2004/2005. I de fristående grundskolorna har det däremot skett en ökning med hela 84 elever.

Andelen vägledare med studie- och vägledarexamen har ökat sedan 2004/2005, med sju procent i de kommunala skolorna och med tre procent i de fristående skolorna.

Gymnasieskolan

Antalet omräknade heltidstjänster i gymnasieskolan var 833 läsåret 2005/2006. I de kommunala gymnasieskolorna var antalet heltidstjänster 777, vilket är en minskning med fem, jämfört med läsåret 2004/2005.

Antalet vägledare i fristående gymnasieskolor motsvarar 46 heltidstjänster, vilket är en ökning med hela 48 procent jämfört med 2004/2005.

Tabell 2 Studie- och yrkesvägledare i gymnasieskolan 2005/2006 – täthet och andel med SYV-utbildning

Huvudman	Antal elever i åk 1–3 per studie- och yrkesvägledare (heltidstjänst)	Andel studie- och yrkesvägledare (%) med SYV- utbildning
Samtliga huvudmän	435	72
Samtliga kommuner	400	75
Storstäder	455	84
Förortskommuner	385	79
Större städer	400	75
Pendlingskommuner	333	75
Glesbygdskommuner	313	75
Varuproducerande kommuner	345	65
Övriga, > 25 000 invånare	417	73
Övriga, 12 500–25 000 inv.	435	70
Övriga, < 12 500	286	38
Samtliga kommunalförbund	370	79
Fristående gymnasiesk.	1 000	40

Antalet elever per heltidstjänst har minskat sedan läsåret 2004/2005, i de kommunala gymnasieskolorna med drygt 11 procent och med 14 procent i de fristående gymnasieskolorna.

Andelen vägledare med studie- och yrkesvägledarexamen har ökat med en procent i de kommunala gymnasieskolorna och med tio procent i de fristående gymnasieskolorna jämfört med 2004/2005.

Kommunal vuxenutbildning

Antalet vägledare omräknat i heltidstjänster inom Komvux var 360 stycken läsåret 2005/2006. Av dessa hade 70 procent utbildning för studie- och yrkesvägledare.

Tabell 3 Studie- och yrkesvägledare inom Komvux 2005/2006 – täthet och andel med SYV-utbildning

Huvudmän	Antal heltidsstuderande (beräknat antal) per studie- och yrkesvägledare (heltidstjänst)	Andel studie- och yrkesvägledare (%) med SYV-utbildning
Samtliga kommuner	323	70
Storstäder	417	60
Förortskommuner	286	78
Större städer	333	81
Pendlingskommuner	169	73
Glesbygdskommuner	526	50
Varuproducerande kommuner	333	72
Övriga, > 25 00 invånare	313	73
Övriga, 12 500–25 000 inv.	263	60
Övriga, < 12 500 invånare	357	26
Samtliga kommunalförbund	204	46

Förändring av resurserna för studie- och yrkesorientering

Under 1990-talet övergick många utbildade studie- och yrkesvägledare från grundskolorna till gymnasieskolor och kommunal vuxenutbildning. Orsakerna till detta var främst den nya kursutformade gymnasieskolan och Kunskapslyftet.

Den relativt komplicerade konstruktion, i form av obligatoriska och valbara kurser, som introducerades i gymnasieskolan, innebar ökade behov av information och kursadministration. Det fick till följd att antalet vägledare ökade i gymnasieskolorna. I praktiken innebar det att en stor del av de ökade resurserna för studie- och yrkesorienteringen i gymnasieskolan togs från grundskolan.

Alla studerande i Kunskapslyftet skulle ha en individuell studieplan som förutsatte samtal med vägledare. Det innebar att antalet studie- och yrkesväg-

ledare ökade kraftigt i vuxenutbildningen. Detta medförde ytterligare minskade resurser för studie- och yrkesvägledningen inom grundskolan.

Satsningen på ökade vägledningsinsatser i gymnasieskolan och vuxenutbildningen fick alltså negativa konsekvenser för grundskolans elever. Samtidigt som antalet utbildningsvarianter och gymnasieskolor ökat kraftigt och deras marknadsföring har intensifierats har elevernas tillgång till professionella vägledare minskat i grundskolorna. Det har medfört att färre elever har fått det kvalificerade stöd inför valet till gymnasieskolan som vägledningen utgör.

3.2 Skolans styrning och ledning

Styrningen och ledningen av skolan har förändrats på ett genomgripande sätt efter riksdagens beslut om ansvaret för skolan år 1991. Före 1991 styrde staten skolan genom ett detaljerat regelverk. När kommunerna övertog driftsansvaret för skolan och många detaljregler avskaffades blev kommunernas och skolornas möjligheter att påverka skolverksamheten betydligt större. Samtidigt ställdes helt andra krav på styrningen och ledningen av skolan och ett system med mål och resultatstyrning infördes.

Styrning, ledning och organisation

De nationella målen för grundskolans studie- och yrkesorientering finns i Lpo 94. De är uttryckta som mål att sträva mot och anger vad verksamheten skall inriktas och sträva mot. För att dessa mål skall styra i praktiken behöver de ansvariga på skolnivå konkretisera och dokumentera hur man skall utforma verksamheten för att ge eleverna de kunskaper och kompetenser som läroplanen anger.

Ett sätt att konkretisera de nationella målen är att man på skolorna beslutar om en årlig plan eller ett program för studie- och yrkesorienteringen. Av den bör framgå hur man på den enskilda skolan skall arbeta mot läroplanens mål, t.ex. hur eleverna skall få ”tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att kunna granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden, ...” (Lpo94, 2.6 Skolan och omvärlden). Där anges vilka olika aktiviteter som ingår och vilka som ansvarar för dem. Där framgår också hur uppföljning och utvärdering av verksamheten skall ske.

Vid intervjuerna framkommer det att kunskaperna om skolförfattningarna är tämligen begränsade. I de flesta kommuner finns därför inga planer eller dokument som anger hur man skall arbeta för att uppfylla de nationella målen för studie- och yrkesorienteringen. Om det förekommer dokument och planer saknas ofta kännedom om dessa hos andra än dem som formulerat dem.

3.3 Kommunernas arbete med studie- och yrkesorientering

I de sex kommuner som besökts finns stora skillnader i hur man arbetar med studie- och yrkesorientering. Den här granskningen riktar i huvudsak in sig på några huvudområden – vägledarnas utbildning, organisation, styrning och ledning, planering, uppföljning och utvärdering.

Kommun A, större stad

Kommunen har i flera omgångar gjort omfattande satsningar för att förbättra och utveckla studie- och yrkesorienteringen. Man har satsat på kompetensutveckling av vägledare, nätverksutbildning och utbildning för handledare samt utformat centrala mål för verksamheten. Stora satsningar har bland annat medfört att alla vägledartjänster blivit heltidstjänster. Ingen uppföljning och utvärdering av resultatet har genomförts.

Två kommunala och en fristående skola deltog i studien. På de kommunala skolorna förekommer inget aktivt arbete för att utveckla studie- och yrkesorienteringen. Vägledarna arbetade med omfattande inslag av information och relativt lite med vägledningssamtal. En av vägledarna är utbildad yrkesvals lärare medan den andra saknar akademisk utbildning. Båda har tillsvidareanställning. Den fristående skolan har en utbildad vägledare som är timanställd och enbart arbetar med information och vägledning inför valet till gymnasieskolan.

Kommun B, större stad

Aktiviteten kring studie- och yrkesorienteringen i kommunen är svag. Kommunen saknar dokumenterade planer för verksamheten på såväl central som lokal nivå och det förekommer ingen uppföljning och utvärdering av verksamheten.

Vägledarna har tidigare tagit fram förslag till handlingsplan för kommunens studie- och yrkesvägledning. De har hänvisats till den politiska nämnden, men därefter har inget hänt. Två av de tio vägledarna på grundskolan har vägledarutbildning. Kommunen uppger att det varit svårt att få behöriga sökande till tjänsterna.

Granskningen har omfattat besök vid två kommunala skolor. Den ena skolan har en utbildad studie- och yrkesvägledare som arbetar deltid. Den andra skolans vägledare saknar vägledarutbildning, men utbildningen har validerats av kommunen och bedömts motsvara en vägledarutbildning. De intervjuade vägledarna har tillsvidareanställning.

Kommun C, förortskommun

Kommunen saknar lokala planeringsdokument för verksamheten. Det förekommer inte heller någon uppföljning eller utvärdering av verksamheten. Det

pågår en utredning av kommunens studie- och yrkesorientering och eventuellt kommer verksamheten att omorganiseras och lokala måldokument att upprättas. På de två skolor som besökts arbetar utbildade vägledare, såväl på den kommunala som på den fristående skolan.

Många vägledare i kommunen saknar vägledarutbildning och endast enstaka lediga tjänster har utannonserats, vilket upplevs som ett stort problem bland kommunens vägledare med vägledarutbildning. Det är vanligt att lärare, som utfyllnad av tjänst, arbetar med studie- och yrkesvägledning trots att det finns utbildade vägledare att tillgå.

Kommun D, större stad

Lokala planer för studie- och yrkesorientering saknas i kommunen. Förvaltningscheferna uttrycker att de är positiva till ökad central styrning, men att de inte själva har drivit frågan. De uttrycker att det finns en positiv inställning till studie- och yrkesorientering inom kommunen samtidigt som de till viss del är kritiska och uttrycker att vägledarna och skolan måste utveckla sitt arbetsätt och "inte arbeta som de alltid gjort". Samtliga studie- och yrkesvägledare i kommunen har vägledarutbildning.

På den fristående skola som granskningen omfattar arbetar en timanställd utbildad vägledare nästan uteslutande med enskild vägledning och information om gymnasievalet och en biträdande rektor administrerar praon (praktisk arbetslivsorientering).

Kommun E, glesbygdskommun

Kommunens studie- och yrkesvägledning är organiserad i en centralt samordnad verksamhet med fristående chef. Det finns klara och tydliga mål för studie- och yrkesvägledningen i kommunen. Vägledarna arbetar nästan uteslutande med information och enskild vägledning inför valet till gymnasieskolan. Samtliga vägledare har vägledarutbildning och är placerade på skolorna.

Vägledarna genomför själva uppföljning och utvärdering av sin information och enskilda vägledning inför valet till gymnasieskolan, men de upplever att det varit svårt att ta fram metoder och modeller för detta.

Kommun F, färre än 25 000 invånare

Kommunen genomför en omorganisation inom utbildningsförvaltningen med fokus på att klargöra huvuduppdraget för studie- och yrkesvägledningen. För närvarande saknas lokala planeringsdokument, men i samband med organisationsförändringen skall sådana upprättas och uppföljning och utvärdering skall ske kontinuerligt. Syftet med förändringen är att skapa en tydligare styrning och ledning av verksamheten. Vägledarna skall t.ex. enbart arbeta med studie-

och yrkesvägledning. Alla vägledare placeras på ”sin respektive skola” men kommer att ha en fristående chef. De vägledare som omfattats av studien har vägledarutbildning.

Kommunen arbetar aktivt med skola – arbetslivsfrågor. 2002 startades ett projekt för att utveckla en modell för ökat samarbete mellan skolan och arbetslivet.

3.4 De intervjuades uppfattning

Intervjuerna har genomförts enskilt med förvaltningschefer, studie- och yrkesvägledare och rektorer, och i separata grupper om 4–6 personer med elever och lärare. Frågor har ställts med stöd av en intervjumall med frågor som syftar till öppna samtal med de intervjuade och där förslag och exempel på lösningar efterfrågats för att förbättra och utveckla studie- och yrkesorienteringen.

Det har varit stor spännvidd i hur grupperna diskuterat kring studie- och yrkesorientering. I många fall har diskussionerna varit livaktiga och spännande medan det i andra varit svårare att föra samtalen. En orsak kan vara att studie- och yrkesorientering är ett relativt okänt område för många och att kunskapen om styrdokumentet är låg. De intervjuade personalgrupperna är till stor del också oklara över sitt ansvar för arbetet med studie- och yrkesorientering. Elevernas vaga kunskap om studie- och yrkesorientering och vad de kan förvänta sig utifrån läroplanens mål har bidragit till en stor variation i de intervjuerna. Elevintervjuerna har gjorts med elever i årskurs 9. Lärarna har representerat de flesta av grundskolans ämnen.

Elevernas uppfattning

Information och vägledning

De flesta elever är nöjda med vägledarens information inför gymnasievalet, men åsikterna om den enskilda vägledningen varierar. Flertalet elever tycker att det är bra att alla elever kallas till vägledaren för samtal. Möjligheten till fler samtal varierar på skolorna, och det framgår att eleverna önskar mer tid för enskilda samtal. Det finns också önskemål om gruppvägledning och några elever uttrycker att ”det vore spännande att höra hur andra tänker och funderar”.

På de skolor där eleverna har täta samtal med sin mentor diskuterar de ofta frågor och funderingar om studie- och yrkesval med mentorn. Flera elever önskar att det finns möjlighet att samtala med vägledaren innan praoperioden infaller, för att få en möjlighet att prata om kopplingen mellan praoplats och val av utbildning.

På de flesta skolorna finns goda möjligheter att komma i kontakt med studie- och yrkesvägledaren. På två av de fristående skolorna anser eleverna att vägledaren är på skolan för lite och att det är svårt att veta vilka tider som väg-

ledaren är där. Det krävs planering, vilket gör att eleverna inte alltid ”orkar gå dit”. De saknar möjligheten att spontant gå till vägledaren ”när frågorna dyker upp”. Vägledaren på den skola där detta uttrycktes tydligast har vägledningssamtal med föräldrar och elever enbart efter skoltid.

Övergång till gymnasieskolan

Den största aktiviteten kring studie- och yrkesvägledning sker i årskurs 9. Eleverna har många idéer och önskemål, men vet inte hur de skall framföra dem. De är kritiska till många av aktiviteterna kring valet och anser att dessa inte har planerats utifrån elevernas önskemål och behov. Eleverna upplever också att kvaliteten i besöken på gymnasieskolorna varierar och menar att det beror på hur de är upplagda. Många elever tycker att besöken kan liknas vid rena reklaminsatser där kvalitetsmässig information om skolan och dess utbildningar glöms bort. I de fall besöken fungerar väl önskar eleverna mer tid och flera besök samt möjlighet att i större utsträckning själva välja sina besök. Många elever uttrycker önskemål om att vägledaren skall komma in tidigare under deras grundskoletid.

Vid intervjuerna med lärare uttrycker flera av lärarna som ett problem att eleverna inte är tillräckligt motiverade och inte verkar ta till sig viktig information, ”att de inte tänker framåt utan endast här och nu”. Eleverna ger dock en annan bild, där mycket kraft och tankar ägnas åt framtida studier och yrkesval, och de tycker att information och vägledning bör komma mycket tidigare än i årskurs 9. De inslagen skulle enligt eleverna inte behöva syfta till att hitta ett yrke, utan vara inriktade mot att förbereda för kommande val i livet. Intresset för att t.ex. studera och arbeta utomlands är också stort hos många elever och ett område där många saknar information. Ingen av de elever som deltagit i studien känner till några mål eller planer för studie- och yrkesvägledningen och inte någon skola har efterfrågat elevernas önskemål eller synpunkter.

Flera elever uttrycker att de känner sig pressade av lärarna och att de stressas att plugga för att betygen skall räcka till att komma in på gymnasieskolan. De säger att många lärare fäster för stor vikt vid betyg och poäng i stället för att uppmuntra och prata om framtiden. Samtidigt uttrycker eleverna att det är viktigt att känna till intagningspoängen till de olika programmen ”så att man vet hur mycket man skall plugga”. För att känna sig tryggare och mindre osäkra inför gymnasiet efterfrågar eleverna mer kontakter med gymnasieskolan.

Skola – arbetsliv

De flesta elever vill ha mer kontakt med arbetslivet, både i form av studiebesök och att representanter från arbetslivet besöker skolan. På de flesta av skolorna som omfattas av studien upplever eleverna ingen koppling mellan studier och arbete.

Samtliga skolor som deltagit i studien har prao både, eller endera, i årskurs 8 och 9. Inställningen till prao varierar beroende på organisation och platsutbud i kommunerna. De flesta av eleverna är positiva till prao ”ett avbrott i vardagen och att ett sätt att skapa kontakter”. Eleverna ger dock en bild av att för- och efterarbete av prao inte är prioriterat av lärarna. Inslag i undervisningen som berör praon förekommer enligt eleverna i mycket begränsad utsträckning. Eleverna efterfrågar ofta fler och ”bättre platser” samt ett utvecklat för- och efterarbete kring praon. En del elever tycker också att de i större utsträckning skall få välja själva. Eleverna upplever att korta studiebesök på gymnasieskolor och arbetsplatser skulle kunna vara ett alternativ eller komplement till praon.

Lärarnas uppfattning

De flesta av lärarna som intervjuats i studien känner inte till de mål i läroplanen som berör studie- och yrkesorientering. Några av lärarna som har viss kännedom om målen uttrycker att målen är ”stora och diffusa” eller ”att det är lätt att bara se hinder med dem”.

Övergången mellan grundskolan och gymnasieskolan

Några lärare tycker att det är ett problem att elevernas studiemotivation till stor del styrs av vilka intagningspoängen är till gymnasieskolans olika program – ”de pluggar bara om de behöver för att få tillräckliga poäng till ett visst program”. De flesta av lärarna upplever också ett bristande samarbete mellan grundskolan och gymnasieskolan. Vidare är de osäkra om eleverna har tillräckliga kunskaper med sig till gymnasieskolan. Flera lärare tror att motivationen skulle höjas både hos lärarna själva och bland eleverna om kunskaperna om gymnasieskolan och dess krav vore större.

Vägledningsfrågor och skola – arbetsliv i undervisningen

De flesta av lärarna i studien har en positiv inställning till att arbeta med omvärldsfrågor i sin undervisning, och är övertygade om att det kan vara ett sätt att motivera eleverna för studier. Emellertid har ingen av de lärare som deltagit i studien arbetar på ett sådant sätt. Flertalet lärare uppfattar också att området skola – arbetsliv endast är detsamma som prao.

Den främsta orsaken till att frågor om elevernas framtida studier och yrke behandlas så lite i undervisningen, är enligt lärarna att de inte vet hur de skall väva in dem och att det inte ges utrymme att diskutera hur man skulle kunna göra. De flesta lärargrupperna är dock positiva till att arbeta aktivt med skola – arbetslivsfrågor om de fick tid för att planera det och om andra arbetsuppgifter togs bort – ”inte en sak till som skall läggas på oss, vi har ju en studie- och yrkesvägledare”, uttrycks vid flera intervjutillfällen.

Kännedom om studie- och yrkesvägledarens kompetens, utbildning och arbetsuppgifter varierar bland lärarna. Många utgår från att det endast är vägledarens ansvar att arbeta med studie- och yrkesorientering. Vartefter samtalen framskrider visar sig en alltmer positiv inställning, och flera uttrycker att de i sin undervisning berör kunskapsområdet skolan och omvärlden. En övervägande del av lärarna tycker att vägledaren skall vara en resurs i arbetet med att utveckla skola – arbetslivsfrågorna i undervisningen. De flesta har dock ingen uppfattning om hur man skulle kunna arbeta tillsammans med vägledaren. Flera av lärarna tycker att vägledarna borde marknadsföra sig och sin profession bättre.

Samarbete mellan lärare och vägledare

Samarbete mellan lärare och vägledare är vanligast när enskilda elever har problem med sina studier på olika sätt. Lärarna anser att det skulle vara en fördel att börja samarbeta med vägledaren tidigare när en elev har problem, t.ex. med motivationsskapande samtal. Några av lärarna lyfter fram att samarbetet försvåras av att vägledaren har så lite tid på skolan och man ”vågar inte fråga den stressade vägledaren”. Alla är överens om att en förutsättning för att en förändring skall ske är att rektor aktivt styr det arbetet och att tid måste ges för att ändra arbetssätt och samarbetsformer. Ingen av lärarna har dock varit med om att rektor initierat en sådan diskussion.

Vid några intervjutillfällen deltog lärarkandidater. Deras förklaring till lärarnas bristande intresse för att arbeta med läroplanens mål på det här området är att studie- och yrkesorientering inte behandlas i lärarutbildningen. De uttryckte att ”bristande kunskap och osäkerhet om hur lärarna skall arbeta gör att de väljer bort det”. Den bilden bekräftas vid en intervju med personal vid en av utbildningarna för vägledare.

Rektorernas uppfattning

Bland de rektorer som deltagit i studien varierar synen på vägledning och vägledarens roll mer än bland övriga grupper som intervjuats.

Styrning och ledning

Kunskaper om läroplanens mål är låg hos många rektorer och i några fall är målen helt okända. Många förklarar att de överlåtit ansvaret till sin studie- och yrkesvägledare – ”vi har ju anställt en person för att sköta detta”. De flesta uttrycker under intervjun att målen är ”luddiga” och att skolan har så många uppdrag att allt inte hinns med.

Vägledningsfrågor har inte någon central roll på de skolor som ingått i studien. Att rektor och vägledare tillsammans planerar och konkretiserar mål för verksamheten förekommer inte och i de flesta fall sköts verksamheten utan

rektors ledning. Flera rektorer uttrycker ändå ett missnöje över utvecklingsarbetet och att förändringsbenägenheten är så svag. Flera rektorer uttrycker att ”arbetet utförs som det alltid gjorts”, med svagt utvecklade omvärldskontakter och begränsat samarbete med lärarna. De flesta ger ändå en positiv bild av vägledarnas arbete med elevernas val till gymnasieskolan.

I de kommuner som har en centralt samordnad organisation för vägledarna finns en klar och tydlig planering av verksamheten, men rektorernas kunskap om denna är ändå ofta låg. Några rektorer vet inte heller vad man kan förvänta sig av ”sin” vägledare.

På de fristående skolor som studien omfattar är rektorernas kunskap om de nationella målen bättre än vid de kommunala skolorna. Två av tre fristående skolor har gett vägledaren ett tydligt och avgränsat uppdrag att arbeta med enskild vägledning och information till gymnasiet.

Både lärare och vägledare efterfrågar att rektor i större utsträckning skall styra och ta ansvar för studie- och yrkesorienteringen medan rektorerna som intervjuats ger uttryck för att kommunen skall styra mer aktivt och utforma centrala mål för studie- och yrkesorienteringens verksamhet.

Vägledning på skolorna

I de flesta intervjuerna återkommer rektorerna till att vägledaren skall prioritera arbetet med de omotiverade eleverna. Flera tycker att vägledaren är en person som lyssnar på eleverna och inte styr dem i deras val. De anser vidare att vägledaren är en viktig person som skall motivera eleverna och få dem att komma till insikt om vikten av att studera. De uttrycker också att vägledningen inte skall vara en enskild och isolerad verksamhet.

Synen på den enskilda vägledningen varierar bland rektorerna. Många tycker att det är studie- och yrkesvägledarens huvuduppdrag, medan andra tycker att det delvis är ett förlegat arbetssätt och att nya former för arbetet måste utformas. Någon rektor sa att ”det är för resurskrävande att arbeta med enskilda samtal, det är viktigare att vägledaren syns och finns ute i verksamheten”. En av rektorerna som tidigare arbetat som studie- och yrkesvägledare, uttrycker att hon insett att ”om något skall ske i dessa frågor, måste jag bli rektor”. Hon tycker att kunskapsområdet studie- och yrkesorientering bör läggas in i kursplanerna för det skall vara möjligt att kunna åstadkomma en nationell förändring och nå en mer likvärdig verksamhet.

På de fristående skolorna beskriver rektorerna att vägledning ofta har integrerats i undervisningen och att eleverna har tät kontakt och kontinuerliga samtal med sina mentorer.

En rektor på en kommunal skola beskriver att skolan har ett stort ansvar för att ge eleverna bilder och kunskap om framtid och arbetsliv, då både lärare och

föräldrar ofta har vag kunskap om det snabbt föränderliga samhället. Rektorn uttrycker vidare att skolan måste hitta nya lösningar i arbetet med att förbereda eleverna inför framtiden. Under intervjuernas gång kommer de flesta rektorerna fram till att de tycker att vägledningsfrågorna är viktiga, men att nästan ingen av dem diskuterar ett förändrat arbetssätt med vägledarna och lärarna.

Ingen rektor som deltagit i intervjuerna har frågat eleverna vad de önskar och tycker om vägledningen. Detta kan möjligen förklara varför många rektorer uppfattar att eleverna lever alltför mycket i nuet och inte intresserar sig för framtiden. Som beskrivits tidigare visar intervjuerna med eleverna på en direkt motsatt bild.

Rektorernas kännedom om hur lärarna arbetar med läroplanens mål för studie- och yrkesorientering varierar. Många rektorer ger exempel på hur lärarna arbetar men det överensstämmer inte med hur lärarna själva beskriver sitt arbete. Lärarna anger organisatoriska problem och resursbrist som skäl till varför de inte arbetar med studie- och yrkesorientering. Rektorerna däremot beskriver inte detta som ett problem, utan menar att ”planeras bara verksamheten i tid går det mesta att lösa”. Många rektorer tror också att lärarna behöver en kontinuerlig kontakt med arbetsliv och gymnasieskola för att kunna utveckla sin undervisning.

En rektor uttrycker att ”först måste man försöka skapa en gemensam plattform hos alla lärare, och få alla delaktiga och intresserade av studie- och yrkesorienteringen och dess mål, få dem att se nyttan av att alla arbetar aktivt och att ta in människor utifrån för att få in nya friska tankar, kunskap och idéer. Det är viktigt att tänka om, allt behöver inte vara stora krävande projekt. All förändring kräver tid och kraft i ett initialt skede för att sedan ge vinster i förlängningen”.

Flera rektorer menar att kännedomen om vad vägledarna kan och vad deras utbildning innehåller är dålig. De tycker att lärarutbildningen borde innehålla inslag av studie- och yrkesorientering och att vägledarna borde informera om och marknadsföra sig mer. Ingen av de rektorer som intervjuats är insatt i vad utbildningen för vägledare innehåller.

Vägledning är viktigt

Sammanfattningsvis uttrycker rektorerna att de är positiva till att arbeta med studie- och yrkesorienteringsfrågor och att de ser dess betydelse i ett snabbt föränderligt samhälle, problematiken med unga människors allt senare inträde på arbetsmarknaden samt ett enormt utbud av utbildningar såväl nationellt som internationellt. Däremot ser de inte lika tydligt kravet på initiativ och styrning från rektors sida eller att det är hela skolans ansvar att arbeta med studie- och yrkesorientering.

Studie- och yrkesvägledarnas uppfattning

Styrning och ledning

De flesta studie- och yrkesvägledare är väl insatta i läroplanens mål.

Nästan ingen av de vägledare som omfattas av studien har fört en diskussion med rektor om vad man har för ambition och mål med verksamheten eller vid planering av verksamheten. De flesta vägledarna uttrycker en besvikelse över att inte rektor visar intresse eller stöd för studie- och yrkesorienteringen, utan helt förlitar sig på att vägledaren gör sina arbetsuppgifter; uppgifter som vägledarna uppfattar att rektor inte alltid har klart för sig vilka de är. Ingen av de intervjuade vägledarna anger att de diskuterar innehåll och uppläggning av verksamheten och de upplever inte heller någon påtaglig styrning från rektor.

I de kommuner där det saknas lokal planering för verksamheten efterfrågas en sådan av vägledarna. I en kommun beskriver vägledarna att de själva utformat förslag till mål för kommunens studie- och yrkesvägledning, som de skickat till kommunen. De blev hänvisade till den politiska nämnden och där efter har ingenting hänt. De vägledare som är centralt samordnade har tydliga planer för verksamheten. Dessa är dock inte alltid kända eller förankrade hos rektor eller lärarna på den skola där de arbetar. Studien har också visat exempel på att det förekommer lokal planering som dock inte är kända bland vägledarna.

Principerna för resurstilldelningen varierar mellan skolorna och även inom samma kommun är resurserna ofta olika fördelade. Enligt många vägledare är resurserna ofta till synes fördelade utan någon medveten tanke, plan, eller styrda utifrån behov. I kommuner med centralt samordnade vägledare fanns mer medvetna principer för fördelning. De fristående skolor som studien omfattade visar exempel på tydligare styrning genom att vägledaren har en tydlig uppdragsbeskrivning och en tätare kontakt med sin chef.

Vägledarnas arbete

Vägledarna beskriver att deras arbete i huvudsak innebär information och enskilda vägledningssamtal och att arbetet i hög grad är styrt av valet till gymnasiet som skall vara klart omkring den 1 februari.

Relativt få av de vägledare som studien omfattar arbetar aktivt med lärarna runt praο. De flesta vägledarna uppfattar att det är ovanligt att de arbetar tillsammans med lärarna, eller att de utgör en resurs i skolans arbete med skola – arbetslivsfrågor. Däremot uttrycks en önskan om att vara det. Trots att ett stort antal lärare och rektorer upplever svårigheter med att ge eleverna verklighetsbilder och kunskap kring kommande utbildning, upplever de flesta vägledare sällan att de är en resurs i det arbetet.

Många studie- och yrkesvägledare beskriver att de har för lite tid för enskilda samtal och att pålagda arbetsuppgifter, såsom kursadministration eller t.o.m. ansvar för elevfotografering måste tas bort, men att de saknar gehör för det. Flera vägledare menar att ”det som syns och kan mätas” är det som utmärker om man gör ett bra arbete. En vägledare säger att ”det är lätt att ta på sig andra arbetsuppgifter, sköter jag elevfotograferingen bra får jag uppskattning, vilket jag inte får om jag har vägledningssamtal”. Många vägledare uppfattar att elever och lärare ändå tycker att vägledaren är en resursperson med viktig kunskap om utbildning och studier.

Vägledarna på de fristående skolorna upplever i högre grad än vägledarna inom de kommunala skolorna att de är uppskattade och de är tillfreds med sin roll. På en av de fristående skolorna uttrycker vägledaren en trötthet över att höra att vägledare är en grupp på undantag, och menar att ”vägledarna måste driva och själva ta ansvar för sin yrkesroll”. Vägledaren upplever inga problem i samarbetet med lärarna och menar att vägledarna måste skapa relationer för att komma runt känslan av ensamhet.

I studiens samtliga kommuner utom en, upplever vägledarna att resurserna för kompetensutveckling är för låga och att frivilliga nätverk bland vägledarna i kommunen ofta utgör forum för fortbildning. I en kommun kompetensutvecklas vägledarna på högskolenivå genom kurser som organiseras av vägledarutbildningarna. Vägledarna ställer sig skeptiska till korta och dyra kurser eller föreläsningar som de upplever alltför lätt faller i glömska. Samma grupp av vägledare anser att det är viktigt att vägledarna är professionella för att kunna höja vägledarnas status, och de tycker att de måste marknadsföra sig och sin profession och att de behöver etablera ett samarbete med lärare och rektor. Många upplever att ”de livliga diskussionerna som tidigare fanns i kåren har tystnat”.

Förvaltningschefernas uppfattning

Kännedomen om studie- och yrkesorientering och om läroplanens mål varierar även hos förvaltnings- och skolcheferna. Att det saknas konkretisering av läroplanens mål med planer för kommunens studie- och yrkesorientering förklarar de flesta med att ansvaret ligger hos rektorerna. En annan förklaring till att vägledningsfrågorna inte prioriteras högre är brist på tid.

Några förvaltningschefer resonerar om det livslånga lärandet och vikten av att ha ett helhetsperspektiv för hela grundskoletiden så att eleverna kan göra kloka, självständiga val i livet. Flera menar att ansvaret för vägledningsfrågorna ligger hos den enskilde vägledaren. De uppfattar inte att en helhetssyn förutsätter en samordning och att all pedagogisk personal då måste ingå. En förvaltningschef menar att vägledarnas viktigaste uppgift är att vara motivationsska-

pande och att stödja lärarna när de i sin mentorsroll arbetar med att få eleverna att förstå vikten av att studera.

Att ha utbildade vägledare är högt prioriterat hos de flesta som intervjuats. En förvaltningschef, i den kommun där andelen utbildade är högst, uttryckte att ”studie- och yrkesvägledare är inte ett arbete som du kan lära dig i skolbänken, utan det kräver en gedigen arbetserfarenhet, så du vet vad du pratar om”.

Samtliga intervjuade har kunskap om skollagens bestämmelse som uttrycker att vägledare som anställs utan tidsbegränsning måste ha adekvat utbildning. Flertalet har begränsad kunskap om vad som ingår i utbildningen för studie- och yrkesvägledare. De flesta uttrycker att vägledarna och lärarutbildningarna bör marknadsföra sig och sin utbildning för att sprida information om, och tydliggöra vikten av att ha en utbildad vägledare. Flera av de intervjuade förvaltningscheferna anger fortfarande administration av prao som en av vägledarnas huvuduppgifter.

De flesta förvaltningscheferna menar att ”arbetet utförs för traditionellt och instängt”, och uttrycker att vägledarna måste arbeta mer flexibelt och med andra metoder. De utvecklar inte vidare på vilket sätt detta bör ske. De fäster också stor vikt vid att vägledarna följer med i vad som händer inom utbildning och arbetsmarknad för att få förtroende hos eleverna.

En förvaltningschef betonar vikten av att eleverna tidigt skall tränas i att göra kloka självständiga val och att studie- och yrkesorienteringen därför måste introduceras i de tidiga skolåren. Förvaltningschefen menar vidare att de nationella målen i läroplanen behöver tydliggöras, eftersom de med nuvarande formuleringar oftast inte tolkas som så styrande.

Samma förvaltningschef upplever att vägledningsområdet till stor del stått utanför de krav på utveckling som skolan genomgår och har genomgått. Hon ser ett problem i att politikerna inte lyfter fram studie- och yrkesorienteringen, utan menar ”att om frågan lyfts fram så kommer det oftast på tjänstemannanivå”. Samma person tror att verksamheten på grundskolan fungerar sämre än inom andra skolformer beroende på att eleverna i grundskolan inte vet vilka krav och förväntningar de kan ha på vägledning eller vad de vill med sina studier och framtidsplaner. Vuxna studerande kan i högre utsträckning ställa krav på vägledarna, ofta beroende på att vuxenstudier är förenat med kostnader för de studerande. Förvaltningschefen anser att kontinuerlig uppföljning och utvärdering därför är nödvändig för att utveckla verksamheten.

Avslutande diskussion

4 Avslutande diskussion

I Skolverkets tidigare studie Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet gavs en bild av att studie- och yrkesvägledningen är en ojämn verksamhet som stagnerat både på kommunal nivå och i skolorna. I den granskning som nu genomförts inom grundskolan, bekräftas den bilden.

Skolan ingår i ett mål- och resultatstyrt system med stort lokalt ansvar. Det yttersta ansvaret för verksamheten ligger på skolans huvudman. Med utgångspunkt i styrdokumentet anger och fördelar kommuner och andra huvudmän resurser utifrån lokala förutsättningar så att läroplanens mål och krav kan uppfyllas. De skall i beslut och planer visa hur skolans verksamhet skall gestaltas och utvecklas. Det skall framgå hur de nationella målen för skolan skall kunna uppnås. Detta kräver att verksamheten utvärderas, resultaten följs upp och utvärderas och att nya metoder prövas och utvecklas. På skolorna, som deltagit i granskningen, beskrivs bristen på engagemang i mål- och uppföljningsarbetet av studie- och yrkesorienteringen och en avsaknad av intresse att få verksamheten utvärderad. Det vilar ett stort ansvar på förvaltningschef och rektor att tydliggöra verksamheten. Enstaka huvudmän som besökts säger sig styra verksamheten enligt de nationella målen för studie- och yrkesorientering, men ingen av de skolor som besökts har konkret visat på vilket sätt de skall arbeta med dessa frågor.

Arbetslivets förändring sker snabbt och innehållet i olika yrken blir allt mer diffust. Det är därför svårt för unga människor att få en tydlig bild av dagens arbetsliv. Trots att flera av de intervjuade grupperna anser att komplexiteten i valet av studie- och yrkesbana idag är betydligt större än tidigare, visar granskningen att varken huvudmän eller de enskilda skolorna prioriterar arbetet med läroplanens mål för studie- och yrkesorientering.

Denna granskning visar att det finns skolor med en god styrning och ledning av skolans verksamhet i stort, men där studie- och yrkesorienteringen framstår som en bortglömd verksamhetsgren. I stor utsträckning har rektor helt överlämnat uppgiften till en person, studie- och yrkesvägledaren. I organiseringen av verksamheten finns i bland också hänsynstaganden till den anställdes personliga omständigheter som att ha varit anställd länge, önskemål om deltidstjänst etc.

4.1 Lokala planer, uppföljning och utvärdering

Studien visar att det i endast en av de besökta kommunerna fanns kommunala planer för studie- och yrkesorientering men att dessa inte var lokalt anpassade eller kända och tydliga för elever och personal på de besökta skolorna i kom-

munen. Aktivitetsplaner och arbetsbeskrivningar för studie- och yrkesvägledaren är den dokumentation som skolorna har uppvisat.

Ingen av kommunerna arbetar systematiskt med uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesorienteringsverksamheten, och ingen har i kvalitetsredovisningen redovisat någon sådan uppföljning på kommun- eller skolnivå. Få rektorer verkar ha reflekterat över att planering, uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesorienteringen krävs för att den skall utvecklas. Granskningen visar att ansvaret för skolans studie- och yrkesorientering vilar helt på den enskilde vägledaren.

I det enda fall kommunen har upprättat lokalt anpassade planeringsdokument är kunskapen och vetskapen om dessa låg eller obefintlig hos rektorer och lärare på skolorna. Kommunens båda förvaltningschefer uppfattar dock att målen för studie- och yrkesorienteringen efterlevs och att skolorna har konkretiserat målen.

4.2 Resurser för studie- och yrkesorientering

Skolverkets rapport, *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*, visar att resurser till studie- och yrkesvägledning i grundskolan ofta fördelas efter schablon och i begränsad utsträckning efter elevsammansättning eller andra kompensatoriska faktorer.

Denna granskning visar också att man inte fördelar resurserna för studie- och yrkesorienteringen utifrån att ha följt upp och utvärderat verksamheten, och att förutsättningarna därmed saknas för en genomtänkt resursfördelning. På kommunal nivå varierar resurserna för studie- och yrkesorienteringen stort. En väl tilltagen resurs har i denna granskning inte självklart visat på högre kvalitet i studie- och yrkesorienteringen. Resurserna har t.ex. i flera fall i stället använts för ytterligare information och administrativa uppgifter och inte för enskild vägledning. Där det finns en centralt samordnad organisation har resurserna fördelats enbart utifrån antal elever.

Inom grundskolan har förändringen av skolorna, från stora enheter som tidigare följde stadiindelningen begränsat underlaget för heltidstjänster på enskilda skolor. I stället för en organisation med flera parallella klasser, vanligtvis årskurserna 7–9, omfattar allt fler skolor verksamheter från förskoleklass till årskurs 9. Det för med sig att tjänsteunderlaget minskat på den typen av skolor, och att en heltids vägledartjänst innefattar tjänstgöring på flera olika skolor.

Vid de fristående skolor som medverkat i studien framträder en mer positiv bild kring elevernas kunskaper om olika valmöjligheter och frågor som rör den egna framtiden. En förklaring kan vara att studie- och yrkesorienteringen från

skolledningens sida är ett klart avgränsat uppdrag med tydliga arbetsuppgifter. Elevvård och administration av präo är exempel på arbetsuppgifter som tagits bort vid de fristående skolor som besökts. Den här granskningen visar inte motsvarande exempel på tydlig styrning vid de kommunala skolorna. En annan förklaring kan vara att eleverna vid de fristående skolorna, trots att de har mindre vägledaresurs, har tätare samtal och kontakt med sina mentorer om frågor om framtiden, livet, jaget, sina styrkor, etc. Vid de tre fristående skolor som besökts har vägledarna utbildning för studie- och yrkesvägledare, vilket kan vara en förklaring till den positiva bilden. Så är inte fallet vid de flesta av landets fristående grundskolor. Enligt Skolverkets statistik för hela landet har endast 31 procent av vägledarna vid fristående skolor därför avsedd utbildning, jämfört med 64 procent för kommunala huvudmän.

4.3 Organisation av verksamheten

Avsaknad av styrning, ledning och utvärdering är återkommande problem i verksamheten. Trots att studie- och yrkesorienteringen har en ganska vag och delvis låg prioritet i kommunerna har ändå flera av de kommuner som besökts uppmärksammat verksamheten och genomfört eller påbörjat en organisationsförändring. Syftet med omorganisation har varierat och ibland verkar den bli den enda lösningen på en dåligt fungerande verksamhet. Ofta saknas nödvändiga utredningar och utvärderingar som underlag för omorganisationerna. Utvärdering utifrån läroplanens mål har endast varit utgångspunkt i en av kommunerna vid deras omorganisation. I den kommunen pågår en utredning om studie- och yrkesvägledningens kvalitet. Efter indikationer på brister i studie- och yrkesvägledningen har huvudmannen initierat en granskning av verksamheten i kommunens samtliga grundskolor. Planer finns på att omorganisera studie- och yrkesvägledningen för att öka målstyrningen, erbjuda eleverna likvärdig vägledning och att konkurrensutsätta verksamheten.

Det finns också skillnader mellan vad främst lärare och rektorer tror att eleverna tänker om sin framtid, och vad som framkommer i intervjuer med elever. Eleverna ägnar mycket tid och tankar till att fundera kring sin framtid och de vill ha kunskap om utbildningar och yrken som ligger längre fram i livet. Ingen skola i granskningen har frågat eleverna om deras behov eller synpunkter gällande studie- och yrkesorientering. Intervjuerna med eleverna visar att de har många kloka synpunkter och förslag som inte tas tillvara.

Att planera en ny organisation med idéer och resonemang utifrån elevers behov och läroplanens mål och därefter att resonera om förutsättningar och arbetssätt verkar mera ovanligt än att starta med att bygga upp en ny organisation med bestämda förutsättningar och arbetssätt. Studien redovisar exempel

där kommunens studie- och yrkesorientering omorganiserar innan mål för verksamheten är fastställda. Syftet med detta uppges vara att alla elever skall garanteras en likvärdig studie- och yrkesorientering och att vägledarnas arbetsuppgifter renodlas, inte att uppnå läroplanens mål för studie- och yrkesorientering.

I kommuner med centralt samordnad organisationen är det vanligare att rektor inte känner ansvar för vägledningsfrågorna än vad som är fallet när vägledaren är anställd på skolan med rektor som chef. Man förlitar sig på att vägledarna gör sitt jobb vilket inte gynnat utvecklingen av studie- och yrkesorienteringen eller arbetslivsundervisningen. För vägledarna finns emellertid en fördel med denna organisation, som stärker professionen och känslan av tillhörighet.

I de kommuner som har en centralt samordnad organisation ställs tydligare krav på att vägledarna skall ha utbildning för studie- och yrkesvägledare.

4.4 Utbildning för studie- och yrkesvägledare

I *budgetpropositionen för 2007* betonar regeringen vikten av att anställa utbildade vägledare. Man skriver om att "... i en tid då arbets- och studiemöjligheter blir alltmer omfattande och komplexa har studie- och yrkesvägledaren en betydelsefull uppgift att vägleda eleverna rätt. En studie- och yrkesvägledare måste ha aktuell kunskap och hålla sig à jour med förändringar inom utbildningsväsendet och arbetsmarknadens behov. Därför är det nödvändigt att vägledaren har en god utbildning och får kontinuerlig kompetensutveckling. I övergången mellan grund- och gymnasieskolan spelar studie- och yrkesvägledaren en viktig roll för att hjälpa eleverna så att övergången blir smidig".

Andelen utbildade vägledare inom den kommunala grundskolan uppgick till 64 procent läsåret 2005/2006, och inom de fristående grundskolorna hade 31 procent av vägledarna studie- och yrkesvägledarexamen.

Granskningen visar att man i några kommuner omplacerat personer som inte fungerat som lärare på en tjänst som studie- och yrkesvägledare, eller anställt personer som helt saknat utbildning men som ansetts som lämpade genom personlig kompetens, "stabila vuxna" etc. I en annan kommun, med många vägledare som inte har utbildning avsedd för studie- och yrkesvägledning, tenderar verksamheten att ha mer av praktisk karaktär. Behovet av kompetensutveckling är svårt att identifiera eftersom granskningen visar att utvärdering och uppföljning av studie- och yrkesorienteringen saknas. Vägledarnas enskilda och gemensamma tillgång till kompetensutveckling varierar stort mellan kommunerna i studien.

4.5 Elevernas tillgång till studie- och yrkesvägledning

Enligt läroplanens mål att sträva mot skall skolan ge eleverna möjlighet att inhämta tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att kunna göra väl underbyggda val av utbildning och yrkesinriktning. Eleverna skall beredas möjlighet att granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden, få inblick i närsamhället och dess arbets-, förenings- och kulturliv och få kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder. Studien visar dock att information och inslag i undervisningen om skolan och omvärlden, och viss vägledning, i huvudsak bedrivs enbart efter de tidsramar som gäller för ansökan till gymnasieskolan.

Komplexiteten i studie- och yrkesvalet är betydligt större idag än tidigare. Ändå uppfattas skolans arbete med dessa frågor som otidsenligt, och arbets sättet har inte förändrats nämnvärt över tid. Det tycks inte heller vara vanligt att utnyttja Internets möjligheter som en resurs vid vägledningen. Studie- och yrkesorienteringen domineras av informationsinslag och kommer in sent i elevens grundskoletid.

Granskningen ger också en bild av att eleverna inte i tillräcklig utsträckning får den studie- och yrkesorientering de har rätt till. De brister som studien pekar på leder till slutsatsen att elevernas möjligheter att inhämta tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att kunna göra väl underbyggda val av utbildning, och i förlängningen att fullfölja den, inte är tillräckligt säkrade.

4.6 Skola – arbetsliv

Arbetet med kunskapsområdet skola – arbetsliv visar på stora brister. Skolan skall bl.a. ge eleverna förberedelse inför framtiden genom kunskap om arbetslivet. De exempel som visat sig i granskningen begränsar sig till prao inom ramen för några veckors skolarbete och undervisningen framstår inte som en kontinuerlig process genom elevens skolgång.

Fastän det inte finns några krav på prao i skolans författningar tror många att det är det enda sättet för att arbeta med skola – arbetslivsfrågor. Samtliga skolor i studien har prao men i skiftande omfattning och kvalitet och elevernas inställning till verksamheten varierar. För- och efterarbete fungerar mycket bristfälligt liksom anskaffning av platser. Nästan alla elever får själva ordna sin plats. En kommun har dock satsat på att höja kvaliteten och på ett omfattande samarbete med arbetslivet

Önskemål om en ökad flexibilitet kring prao såsom kortare studiebesök, projekt- och temaarbete och tid för studiebesök och prao på gymnasieskolor, har uttryckts från både lärare och elever. Granskningen visar att lärarna i liten utsträckning använder elevernas erfarenheter från arbetslivet i undervisningen,

trots att många lärare ser tydliga vinster med att få studie- och yrkesorientering som ett naturligt inslag i undervisningen. Lärare och rektorer i granskningen talar också om omotiverade elever som inte tänker framåt. Den enskilde eleven behöver utveckla en god självkännetdom och kunskap om omvärlden. Eleverna i studien efterfrågar ett ökat stöd i sina kontakter med arbetslivet och dess koppling till undervisningen. Studien visar emellertid att få insatser görs för att utveckla arbetssätt och former för skola – arbetsliv och väva in det i skolans undervisning.

4.7 Övergång grundskola – gymnasieskola

I budgetpropositionen 2006/07 framgår att "...övergången mellan grund – och gymnasieskolan bör förbättras. Bland annat måste informationen bli bättre så att gymnasieskolans lärare inte behöver börja om från början med att identifiera en elevs styrkor och svagheter".

Att fler elever i gymnasieskolan skall avsluta sin gymnasieutbildning med ett fullständigt slutbetyg är ett ansvar för både grundskolan och gymnasieskolan. Den här studien visar att både lärare och elever önskar mer omfattande och systematiserade kontakter med gymnasieskolan inför övergången.

I budgetpropositionen framgår vidare att "...studie- och yrkesvägledaren har en nyckelroll i att ge ungdomar relevant information så att de kan göra sitt val, medvetna om konsekvenserna". För att studie- och yrkesvägledarna skall kunna utföra sina uppdrag ställs därmed stora krav på att de har aktuell kunskap och håller sig à jour med förändringar inom såväl utbildningsväsendet som yrkeslivet.

Granskningen visar att studie- och yrkesorienteringen behöver en tydlig organisation, ett kvalificerat innehåll och en systematisk uppföljning och utvärdering för att kunna svara mot dessa behov.

4.8 Vägledningsfrågorna inom EU

Sverige har en förhållandevis låg aktivitet och svag representation i olika organ gällande vägledningsfrågorna inom Europa. Bl.a. deltog inte Sverige i den omfattande kartläggning av vägledningen som genomfördes i 38 länder i början av 2000-talet, och som ligger till grund för en rad initiativ på vägledningens område inom Europa. Där konstaterades att vägledning blir en allt viktigare politisk fråga i takt med att man inom utbildnings- och sysselsättningspolitiken inom många länder strävar efter att vidga valmöjligheterna och skapa system som kan tillgodose individens behov under hela det yrkesaktiva livet. Enligt OECD:s rapport ligger utmaningen i att gå från att hjälpa studerande att välja ett arbete eller en kurs mot att istället hjälpa till att utveckla individens förmåga att ta ansvar för sin karriärutveckling.

Internationellt, inte minst inom Europa, arbetar man på olika sätt betydligt mer aktivt och kraftfullt för att samverka och stärka vägledningen i de olika länderna. Bl.a. har Kommissionen tillsatt en expertgrupp som tagit fram en handbok med praktiska verktyg för att stödja ländernas arbete med att förbättra kvaliteten på vägledningen och för att stödja arbetet med att forma fungerande organisationer för vägledning. Ett vägledningsforum med representanter från EU:s medlemsländer planeras under våren 2007 med syfte att gemensamt främja arbetet med att åstadkomma den infrastruktur för vägledning i ett livslångt lärande – perspektiv som varje medlemsland skall ha utformat en plan för 2010.

Att inte vara en aktiv part i arbetet med vägledningsfrågor inom EU för med sig att Sverige inte kan ta del av goda exempel eller på ett tillfredsställande sätt kunna presentera ett system för vägledning till år 2010.

Förslag till åtgärder

5 Förslag till åtgärder

Denna fördjupade granskning av vägledningen i grundskolan visar att det finns stora kvalitetsmässiga problem i verksamheten, och att det kommunala ansvarstagandet är alltför svagt. Skolorna i granskningen arbetar inte aktivt med att anpassa och konkretisera verksamheten till de nationella målen för studie- och yrkesorienteringen, man följer inte upp och utvärderar inte verksamheten. Elevernas rätt till den studie- och yrkesvägledning som föreskrivs i läroplanen kan inte säkras.

I syfte att stödja kommunerna och skolorna i arbetet med en väl fungerande studie- och yrkesorientering kommer Skolverket att utforma allmänna råd där man tydliggör de nationella målen och statens ambitioner med studie- och yrkesorientering. För att stödja implementeringen av de allmänna råden behövs en kraftfull informationsinsats.

I syfte att ytterligare stärka studie- och yrkesorienteringen på sikt bör staten i samband med en kommande läroplansöversyner överväga om verksamheten för studie- och yrkesorientering behöver tydligare föreskrifter.

I rapporten redovisas hur man på lokal nivå arbetar för att genomföra de nationella målen för studie- och yrkesorientering. För att belysa och få en fördjupad bild av kvaliteten på vägledningen har Skolverket genomfört intervjuer vid 13 grundskolor i sex kommuner, samrått med en rad organisationer och institutioner samt besökt en kommun med centralt organiserad studie- och yrkesorientering. I granskningen har också statistik kring hur studie- och yrkesorienteringen är organiserad vägts in.

I rapporten framhålls ett antal problem när det gäller styrning, ledning och elevernas tillgång till studie- och yrkesvägledning. I det avslutande avsnittet påpekar Skolverket behovet av att stärka studie- och yrkesorienteringen i skolan genom att i ett första steg utarbeta allmänna råd. I ett andra steg föreslås att staten bör överväga om verksamheten för studie- och yrkesorientering behöver tydligare föreskrifter.

Skolverket

www.skolverket.se